

Jazyk, styl, sémantické kontexty

PŘÍNOS KARLA HAUSENBLASE K VÝZKUMU UMĚLECKÝCH TEXTŮ

In memoriam Karla Hausenblase (1923–2003)

Petr Mareš

Language, style, semantic contexts

Karel Hausenblas's contribution to the study of literary texts

This paper focuses on publications by Karel Hausenblas on questions surrounding literature and literary texts. Hausenblas is one of the classics of Czech linguistic bohemistics, but he also published numerous articles of significance to the study of literature. This overview describes the main areas of Hausenblas's literary explorations: His conception of style as a principle that integrates all levels of texts into a dynamic unit proved to be adequate to the complex structure of literary works. He analyzed the use of language in the works of various Czech writers and explored the semantic, thematic and communication structures in literature. He also dealt with the features of poetry and with the problems of literary translation. Karel Hausenblas's legacy, combining theoretical elements with thorough analyses, still deserves interest and inspires us to follow.

Klíčová slova / Keywords

analýza textu — jazyk v literatuře — styl — sémantické kontexty — téma — komunikace — poezie — umělecký překlad

text analysis — language in literature — style — semantic contexts — theme — communication — poetry — literary translation

Kontakt

Filozofická fakulta UK; petr.mares@ff.cuni.cz

Petr Mareš. „Jazyk, styl, sémantické kontexty. Přínos Karla Hausenblase k výzkumu uměleckých textů“; *Česká literatura* LXXI, č. 5, s. 603–623;

<https://doi.org/10.51305/cl.2023.05.02>

Úvod

Karel Hausenblas (16. II. 1923 — 5. 7. 2003) bezesporu patřil k nejvýznamnějším představitelům české jazykovědné bohemistiky ve druhé polovině 20. století. Jeho vědecké dílo, vznikající v průběhu více než padesáti let (1947–2001), je velmi rozsáhlé, mnohotvárné a tematicky pestré.¹ Hausenblas, který působil v Ústavu pro jazyk český ČSAV a pak na (tehdejší) katedře českého a slovenského jazyka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, je autorem mnoha prací, jež se zabývají českou morfologií, syntaxí či slovní zásobou, avšak soustředěnou pozornost věnoval zvláště stylistice, užívání jazyka, prostředkům a způsobům mezilidské verbální interakce. Ve spojitosti s tím lingvistika nutně vstupuje do kontaktu s dalšími, styčnými disciplínami.

Alena Macurová ve vzpomínkovém zamyšlení oprávněně poukázala na to, že charakteristickým rysem Hausenblasova vědeckého díla je „přesah do oblasti literárněvědné“ (MACUROVÁ 2003: 7; srov. též MAREŠ 2003). Do obecněji zaměřených (stylistických) výkladů Hausenblas velmi často zahrnoval pasáže věnované vlastnostem uměleckého stylu a uměleckých textů. Vedle toho je autorem četných příspěvků, které jsou literatuře plně věnovány. Konečně také od počátků své vědecké dráhy plédoval pro to, aby nedocházelo k vzájemné izolaci mezi jazykovědnými a literárněvědnými přístupy, ale aby se prosadilo vědomí jejich blízkosti a realizovala se spolupráce obohacující obě strany (srov. už HAUSENBLAS 1954: 473). Toto své stanovisko později rozvinul do obsáhlejšího prohlášení:

Vedle jazykovědy se stylovými jevy zabývají nejvíce obory uměnovědné, především literární věda. Její vztah k jazykovědě je ovšem zvláště intimní, neboť umělecká díla slovesná jsou specifickým druhem jazykových, verbálních textů. Literárněvědná práce ostatně dala jazykové stylistice mnoho poznatků. U mnoha stylistiků-jazykovědců však panuje nedůvěra k využívání poznatků literárněvědných — jako by svět literatury byl svět izolovaný, který má v poměru k textům mimouměleckým více rozdílů než vlastností společných. Toto stanovisko by bylo třeba překonat nejen proto, že estetická funkce vůbec není vlastní pouze umění, nýbrž i proto, že texty umělecké a mimoumělecké mají celkově více vlastností společných než rozdílných [...]. (IDEM 1987: 10)

Dvojí výročí spojené s rokem 2023 se jeví jako vhodný podnět k důkladnějšímu pohledu na tu složku díla Karla Hausenblase, v níž se uplatňuje zaměření na literární problematiku a na sféru uměleckých textů. V následujícím

1 Soupis Hausenblasových publikací je obsažen in MAREŠ 1987, 1996.

výkladu se pokusím popsat okruh literárních témat, jimiž se zabýval, představit Hausenblasovo pojetí uměleckého textu a také ukázat metody, které uplatňoval při analýze literárních děl. Z podaného popisu a rozboru by mělo vyplynout, že i když je Karel Hausenblas primárně řazen mezi bohemisty-lingvisty, jeho příspěvek ke zkoumání literatury (jak v obecném aspektu, tak ve vztahu k významným novodobým autorům a dílům) je podstatný, zasluží si, aby mu i v současném odborném kontextu byla věnována pozornost, a také v sobě uchovává potenciál pro navazování na dosažené výsledky či pro další promýšlení a revizi prezentovaných stanovisek. Dodejme, že v oblasti lingvistiky, resp. spíše stylistiky a analýzy textů a komunikace, byl a je Hausenblasův vliv zjevný a výrazný; jeho poznatky a přístupy inspirovaly řadu žáků a pokračovatelů.²

Obrysy Hausenblasových výzkumů

Snaha o dosažení zmíněného cíle se neobejde bez nutnosti vyrovnávat se s překážkami několikerého druhu.

Karel Hausenblas nebyl autorem velkých syntetických pojednání; jeho vědecký odkaz je rozptýlen do mnoha studií a drobnějších článků, uveřejňovaných během několika desetiletí v domácích i zahraničních časopisech a (konferenčních) sbornících. Sám autor shrnul část svých prací ze šedesátých let do knižní publikace (HAUSENBLAS 1972a), později ještě vznikly dva výběry připravené Hausenblasovými žáky (IDEM 1996a, 2003a). Značné množství článků však zůstalo ve formě původních otisků a musíme je hledat v rozmanitých zdrojích, někdy (i v dnešní „elektronické“ době) nesnadno dostupných.

Podstatnější je fakt, že se Karel Hausenblas průběžně vyjadřoval k mnoha otázkám spjatým s uměleckou literaturou, a to od věcí zcela obecných až po speciální jednotlivosti. Někdy přitom jde spíše o návrhy a náčrty, o esejistické poznámky či o poznámky evidentně improvizované. Jeho psaní (stejně jako pojmání zkoumaných entit, jak uvidíme dále) je výrazně procesuální a nesměřující k definitivnosti; příznačná je oscilace mezi probíranými tématy, návraty a hledání nových přístupů a nových řešení. Vzniká tak otázka, čeho si přednostně všimnat a jakým způsobem výklad o autorových výzkumech strukturovat.

Alespoň částečnou pomocí může být to, že lze stanovit určité základní linie, které přispívají k orientaci v Hausenblasových reflexích a v jejich vývoji. Už od svých vědeckých počátků se věnoval problematice **jazyka** literatury a jazykového utváření uměleckých textů. Zkoumání jazyka přechází v soustředění na rysy (široce vymeзованého) **stylu**. V dalším kroku se předmětem zájmu stává (umělecký) **text**; přitom je kladen důraz především na jeho

2 Navíc i u Hausenblasových žáků-lingvistů se opakovaně projevuje zaměření na oblast uměleckých textů (srov. např. MACUROVÁ 1981; MAREŠ 1989).

sémantiku (velmi obecně chápaný pojem **sémantického kontextu**) a v souvislosti s tím na otázku, jaká je povaha jeho **tématu**. Zde se už v nejednom případě výklad od problematiky jazyka (vlastních jazykových prostředků) vzdaluje. Umělecký text je dále nazírán v rámci **komunikace**, jako součást komunikačního procesu a na druhé straně jako útvar, který komunikaci realizuje a reflektuje ve svém nitru.

Vedle toho vystupují do popředí určité speciální oblasti. Patří k nim zvláště **poezie** a rovněž problematika uměleckého **překladu**. Průkopnické *Umění překladu* Jiřího Levého (LEVÝ 1963) podnítilo Karla Hausenblase k důkladné kritické revizi stanovisek, jež jsou zde zastávána (HAUSENBLAS 1972e).³ Uveřejnil rovněž řadu translátologických analýz, v nichž srovnával originální texty s řešeními, která zvolili překladatelé (mj. IDEM 1967, 1972i, 1984b).⁴

Konečně Hausenblasovy výzkumy charakterizuje koncentrace na dílo některých významných osobností novodobé české literatury, která je do značné míry rovněž dokladem jeho osobních preferencí.

První z těchto osobností byl Jiří **Wolker**. Karel Hausenblas se jím zabýval už ve studentské státní práci, vzniklé pod vedením Bohuslava Havráňka (*Jazyk poezie Jiřího Wolkeru* [1949]);⁵ v návaznosti na ni poté uveřejnil článek v jubilejním havráňkovském sborníku (IDEM 1954). O Hausenblasově trvalém zaujetí Wolkrovým dílem svědčí to, že v sedmdesátých letech připravoval frekvenční slovník jeho poezie, který měl vytvořit spolehlivou základnu pro další analýzy. Díky zapojení studentů byl shromážděn rozsáhlý lexikální materiál, avšak projekt nebyl dokončen a není známo, co se s krabicemi, jež byly plné excerpčních lístků, nakonec stalo.⁶

Na dlouhou výzkumnou tradici navázal Hausenblas studií o zobrazení prostoru v *Máji* Karla Hynka **Máchy** (IDEM 1972h [původně ve sborníku *Realita slova Máchova* (1967)]). Zároveň vypracoval slovník lexikálních jednotek obsažených v *Máji*.⁷ Později byla uveřejněna ještě analýza slovenského překladu *Máje* (IDEM 1989a).

Od druhé poloviny sedmdesátých let se Hausenblas soustředil na dílo Jana **Nerudy**, především na *Povídky malostranské*, v nichž spatřoval fundamentální, dosud nedocenené a v náležitě hloubce neprozkoumané a neinterpretované

3 Později Hausenblas připravil novou edici *Umění překladu* (LEVÝ 1983) a doprovořil ji předmluvou.

4 O Hausenblasových translátologických pracích (včetně nepublikovaných rukopisů) nedávno souhrnně pojednala Jelízaveta Getta (GETTA 2022). Dále si proto problematiky překladu budu všimát jen výběrově, v souvislosti s obecnějšími otázkami.

5 Rukopis práce je nyní bohužel nedohledatelný.

6 Zde se mohu odvolat na svou pozici Hausenblasova žáka a na svůj kontakt s ním. Sám jsem se jako student podílel na kontrole už vytvořených seznamů.

7 Celý slovník byl publikován jako příloha v rámci sborníku *Realita slova Máchova*. Nově byl přetištěn ve výboru *Miscellanea* (HAUSENBLAS 2003d).

dílo české prózy 19. století.⁸ Postupně uveřejnil sérii nerudovských příspěvků, avšak plánovaná monografie nakonec nevznikla.

V posledním období svého života se Karel Hausenblas obrátil k románům Karla Poláčka, zejména k jeho nedokončené pentalogii o okresním městě (též v souvislosti s konferencemi v Rychnově nad Kněžnou, na nichž opakovaně vystupoval). I zde šlo o projev a vyvrcholení vlastně celoživotního zájmu. Sám označoval Poláčka za autora, který je čtený a oblíbený v jeho rodině; předtím o něm napsal popularizační výklad (IDEM 1962a) a v řadě svých prací odkazoval na jeho texty (např. IDEM 1966: 67). Vzhledem k zhoršujícímu se autorovu zdravotnímu stavu zůstaly rovněž poláckovské příspěvky torzem. Celkově tak lze říci, že Karel Hausenblas realizoval četné důkladné a pozoruhodné výzkumné sondy do díla významných českých spisovatelů, z různých důvodů však nedovedl své dílčí výsledky do souhrnného zpracování.

Dodejme, že Hausenblas se ve svých pracích opakovaně zabýval rovněž texty dalších českých spisovatelů. Někdy mu šlo spíše o doklad pro obecněji zaměřené tvrzení, avšak nejednou podává relativně podrobné a rozsáhlé analýzy. Předmětem jeho pozornosti se mj. stala díla Boženy Němcové, Jaroslava Haška, Karla Čapka a také třeba Matěje Anastázii Šimáčka.⁹

Pokusme se ještě souhrnně popsat některé význačné rysy, jež Hausenblasovy práce o literatuře (ale i práce další) obecně charakterizují:

- (1) Už od svých raných článků (např. IDEM 1954: 473) zdůrazňoval, že je potřebné, aby se výklad neomezoval na jednotlivé údaje, ale aby směřoval k soustavné a **celkové charakteristice** zkoumaného fenoménu (srov. též IDEM 1996h: 143).
- (2) Poukazoval na to, že sféra verbálních útvarů není statická a uzavřená, ale že její konstitutivní vlastností je **dynamičnost a procesualnost**, postupný rozvoj a proměny toho, co bylo předtím nastoleno (srov. např. IDEM 1996f); s tím souvisí preference takových označení, jako je *výstavba, utváření, ztvárnění* či *strukturace*.
- (3) V rámci analýz pravidelně propojoval **kvalitativní a kvantitativní aspekt** (to je už patrné z předchozích poznámek) a často se snažil své závěry podpořit údaji o počtu a frekvenci využívaných jazykových i dalších prostředků.

⁸ Podle vzpomínkového vyprávění ho Neruda zaujal už v dětství; také se (neúspěšně) snažil o to, aby mohl svou kandidátskou práci věnovat rozboru Nerudova jazyka (HAUSENBLAS 2003b: 16–17).

⁹ V 80. letech připojil Hausenblas k autorům, jimiž se intenzivně zabýval, Růženu Svobodovou. Jeho cílem bylo podat analýzu a interpretaci lyrizující secesní prózy Svobodové, a přispět tak k rehabilitaci tohoto typu literárního vyjádření. Žádná práce o Svobodové však nakonec, pokud vím, publikována nebyla.

- (4) Pro ozřejmění shod a rozdílů sahal v průběhu celé své vědecké dráhy velmi často ke **komparaci** s příbuznými i kontrastními entitami (texty jiných autorů, jiného typu, z jiné doby apod.) (srov. zvláště IDEM 1996e: 68).

Jazyk

Četné práce Karla Hausenblase jsou primárně analýzou **jazyka** uměleckých textů. Část těchto příspěvků se zaměřuje na dílo jednoho spisovatele; příznačně jde hlavně o tvůrce, jimž se věnoval soustavněji. Články se v zásadě řadí do okruhu výzkumů autorského idiolektu a většinou postupně vypočítávají, které prostředky z různých jazykových rovin jsou pro daného spisovatele charakteristické. Zároveň ale hledají i rysy a účinky specificky literárního zacházení s jazykem, čímž směřují k oblasti stylové.

Výklad o jazykové stránce poezie Jiřího Wolkra z roku 1954 je na obecné rovině zakotven v dobovém kulturněpolitickém kontextu; za základní princip Wolkrova básnického díla, který determinuje jazykové vyjadřování, se označuje „úsilí o co nejhlubší poznání a realistické vyjádření skutečnosti, života a světa, [...] s jeho sociální problematikou“, resp. „úsilí o stále hlubší proniknutí k objektivní zákonitosti společenského dění“ (IDEM 1954: 492, 493). Popis užívání jazykových prostředků je však mnohostranný a nezjednodušující. Osobitost básnickova jazyka nachází Hausenblas v neexkluzivnosti (minimum poetismů), záměrné neobsáhlosti (absence sklonu ke střídání synonym) či sémantické konkrétnosti (mj. četné výrazy z oblasti tělesnosti). Závažné je ale zejména to, že běžná pojmenování jsou zapojována do budování nevšedních a komplexních vyjádření, jež často získávají obrazný smysl. Tím se také navozuje problematika, k níž se pak Hausenblas opakovaně vrací: zajímá ho, jak se z jazykových jednotek konstituují vyšší sémantické celky, které nejsou sumou významů složek, ale novou kvalitou (srov. též např. IDEM 1962e: 152).

Próze Karla Poláčka se Hausenblas poprvé věnoval v popularizačním příspěvku, jehož cílem bylo ukázat jazykové zdroje spisovatelova humoru (IDEM 1962a). S využitím mnoha příkladů se zde upozorňuje na pregnantní vystižení zvláštností řeči různých sociálních skupin, na sklon ke kontrastnímu střetání různorodých jazykových prostředků, na hru s nesouladem mezi způsobem vyjádření a povahou probíraného dění a také na (typicky poláčkovské) uplatňování zmechanizovaných jazykových obrátů. Přitom výklad opět směřoval k požití spisovatelovy originality, toho, čím přesahuje obvyklé postupy humoristické prózy.

Popularizační (a svým způsobem propagační) článek o jazyce prózy Jana Nerudy (IDEM 1984a) je pojat jako série postřehů, které mj. dokládají, že Neruda dokázal vyvolávat dojem vyjadřovací bezprostřednosti a zároveň ve velké míře dodržoval dobovou spisovnou normu včetně jejich konzervativních prvků. Ve vztahu k vývoji jazyka literatury si zaslouží připomínku poznámka o tom, že v *Povídkách malostranských* nacházíme jen jednu promluvu s výraz-

nými rysy obecné češtiny, přičemž jde o výrok policisty německé národnosti, který češtinu plně neovládá. Z toho badatel vyvozuje, že „Neruda měl k nepisovné, obecné češtině [...] ještě postoj, že její větší využití v literatuře není na místě [...]”. Šimr se správně česky nenaučil, mluví »jen« obecnou češtinou“ (IDEM 1984a: 70).

Ke Karlu Poláčkovi se pak Hausenblas vrátil v článku o obraznosti v jeho próze (IDEM 1996i).¹⁰ Poukazuje zde na to, že Poláčkův jazyk charakterizuje uplatnění personifikací nebo synekdoch, více ho však zajímá, jak se prostřednictvím jazyka konstruují reprezentace komplexních entit (obraz mraků, obraz města, vize smrti postavy atd.). Tímto přístupem vlastně revitalizoval jedno z tradičních pojetí obraznosti a zároveň načrtl spojnici s tím, co se mu jevilo jako zásadní už v rané práci o Wolkrovi.

Protějškem výše představených analýz se stávají příspěvky, jež jsou zaměřeny širě a snaží se postihnout obecnější rysy a vývojové tendence jazyka uměleckých textů. Z hlediska práce s jazykem vyzdvihoval Hausenblas zejména **poezii**; připomínal mnohotvárné využití výrazového i sémantického potenciálu jazykových prostředků a také roli specifické organizace těchto prostředků (IDEM 1962b). V několika statích, jež jsou součástí kolektivní publikace *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*, se zaměřil především na „básnický slovník“ novodobé české poezie (IDEM 1962b, c, d, e). Potřeba přehlednosti, přístupnosti a určité návodnosti ve vztahu k četbě vedla k tomu, že se zde pracuje hlavně s dichotomiemi jako běžná — příznaková pojmenování; bohatost — omezenost slovní zásoby; přímé — obrazné užití slova; náznavost — plnost a vícespektovost vyjádření. Současně se ovšem uplatňuje důraz na sémantickou dynamiku slova a na napětí mezi osamostatněním slova a jeho závislostí na kontextu, který vytváří významy vyššího řádu.

Zastavme se ještě u (drobného a spíše už pozapomenutého) článku „Přesnost básnického vyjádření?“ (IDEM 1972j), který je jedním z projevů Hausenblasovy programové snahy o precizaci pojmosloví, lingvistického i literárněvědného.¹¹ Autor se zde zamýšlí nad otázkou, nakolik lze v souvislosti s poezií hovořit o přesnosti při volbě jazykových prostředků, jak se někdy v interpretacích básní uvádí, a s využitím významového rozboru konceptu přesnosti dospívá k závěru, že poezie nesmějuje ani k sémantické jednoznačnosti a explicitnosti, ani ke shodě se znázorňovanou věcí či s danými pravidly, takže tvrzení o přesnosti výrazu v poezii jsou vždy metaforická.

Vedle toho Hausenblas opakovaně usiloval o alespoň obrysové postižení podstatných rysů a celkového vývoje jazyka novodobé české literatury.

10 Původně šlo o vystoupení na konferenci O Karlu Poláčkovi a o jiných (1995).

11 Srov. např. výklady o pojmech *stylizace a kompozice* (HAUSENBLAS 1972b), o tématu (IDEM 1972c), o textu a komunikátu (IDEM 1996b) či o terminologii sémantiky textu (IDEM 2003c).

Konferenční referát z počátku šedesátých let, připravený společně s Lubomírem Doleželem, mimo jiné poukázal na potenciální neomezenost výběru prostředků z různých vrstev jazyka, na stylizovanou bezprostřednost vyjádření či na široké uplatnění dialogičnosti (DOLEŽEL — HAUSENBLAS 1961: 43–45). Pozdější text (původně rovněž konferenční referát) na to navázal výkladem o postupném pronikání nespisovných variet do jazyka české literatury (prózy, dramatu i poezie) a o funkcích těchto variet. Autor zdůraznil, že literatura může čerpat ze všech podob češtiny, avšak že je zároveň stylizuje, aktivně přetváří (IDEM 1969: 92–99).

Na druhé straně se Hausenblas zamýšlel také nad dílčími a speciálními prvky jazyka uměleckých textů. Bezesporu průkopnický ráz měl článek „Vlastní jména v umělecké literatuře“ z roku 1976 (IDEM 1996m), který byl označen za „první teoretick[ou] literárněonomastick[ou] studi[i]“ v českém prostředí (DVOŘÁKOVÁ 2017: 13). Autor zde probírá např. potenciální významovost osobních vlastních jmen v uměleckých textech či jejich zapojenost do utváření kontextu postavy a smyslu díla. Na příkladu próz tří spisovatelů z různých vývojových etap české prózy (Karel Václav Rais, Karel Čapek, Ladislav Fuks) jsou pak představeny měnící se postupy při volbě jmen a při jejich využívání v rámci sémantické výstavby textu.

Styl

Koncept **stylu** tvoří svým způsobem centrum Hausenblasova uvažování; zpracováváním otázek s ním spojených se zabýval v průběhu celé své vědecké dráhy (srov. MAREŠ 2013). Do výkladů věnovaných stylu přitom často zahrnoval pasáže o uměleckých textech; jeví se jako vhodné pro exemplifikaci význačných vlastností stylu, ale také pro precizaci rozvíjené reflexe. Aspekty stylu, které Hausenblas kladl do popředí, se totiž právě v uměleckých textech projevují se značnou markantností. Můžeme je (nutně s určitým zjednodušením) shrnout do těchto pěti bodů:

- (I) Styl je chápán jako **integrační princip** vytvářející ze složek textu sklobený celek, jako princip, „jehož specifickou funkcí je dávat způsobu užití dílčích prostředků ve výstavbě textového celku jednotící ráz“ (HAUSENBLAS 1996d: 59). Podle Hausenblase je přitom styl primárně principem formálním, ztvárňujícím, je silou, která určuje volbu, podobu a organizaci prostředků užitých v textu. Způsob ztvárnění textu může být (speciálně v případě literárních děl) pro recipienta významotvorný, nejsou to však významy specifikované a racionální (IBID.: 59–61).¹²

12 Akcentem na formální ráz stylu se Hausenblas dostal do opozice vůči Miroslavu Červenkovi, který naopak pojmá styl jako entitu v zásadě sémantickou (srov. ČERVENKA 1991: 225; 1992: 61–66; 1995).

- (2) Styl, jak vyplývá už z formulace uvedené výše, je založen jednak na **výběru** prostředků z repertoáru, který je k dispozici (a na případné úpravě, modifikaci vybraných prostředků), jednak na určitém způsobu kombinace, **uspořádání** vybraných prostředků. Prostředky tvořící repertoár přitom představují korelát k prostředkům zvoleným; ty získávají relevanci na bázi toho, co vybráno nebylo. Rovněž způsoby zacházení s prostředky, jejich organizace, jsou výsledkem aktu volby ze souboru eventualit a profilují se na jejich pozadí (srov. např. IDEM 1972a: 18–19).
- (3) Styl jako integrační princip má **celostní** platnost; prochází všemi rovinnými textu (od jazyka po téma a žánrovou strukturu) a spíná dané roviny navzájem (např. IDEM 1996g: 81).¹³
- (4) Styl má **dynamický** a **procesuální** charakter; v průběhu narůstání textu se často proměňuje, dotváří a přetváří. Zahrnuje tak v sobě současně dimenzi „vertikální“ (uplatňuje se „napříč“ textem) a „horizontální“, spojenou s lineárním rozvojem textu (srov. IDEM 1996f: 71).
- (5) Styl představuje protějšek **smyslu** jako celkové sémantické kvality textu, která se konstituuje v komunikaci; smysl „se utváří na základě věcněobsahové naplně textu modifikované jeho stylem“ (IDEM 1996h: 143).¹⁴

Umělecké texty se mj. jeví jako vhodné východisko pro osvětlení povahy integračního působení stylu; dokládaly, že si integraci nelze představovat jako unifikaci, jako prostou a snadno rozpoznatelnou shodu a jednotu. Odhalení jednotících rysů stylu, tedy vzájemné kooperace prvků textu pod často různorodým „povrchem“ je naopak bráno jako interpretační úkol pro recipienta. Jako příklad takového sjednocení uvádí Hausenblas třeba charakteristiky věty u Karla Poláčka („pevné obrysy, ostré jsou i mezivětné předěly“) a naproti tomu u Karla Čapka („syntax mluvná, lehce hovorová, mezivětné předěly jsou neostře“) (IDEM 1996d: 60). Současně autor připouští, že zvláště některá novější literární díla mohou vystupovat jako ukázka a doložení absence jednoty. Avšak i zde podle něho stylová integrace jako (nutný, v textu zakotvený, či recipienty předpokládaný a konstruovaný?) princip výstavby celku působí; tak v montážních textech Bohumila Hrabala se „styl celku projevuje např. v limitu rozsahu úryvků, v rytmu jejich střídání“ (IDEM 1972a: 20).

13 Původně Hausenblas rozlišoval jazykový styl, týkající se jazykové roviny všech textů, včetně uměleckých, a styl literární, který zahrnoval vedle jazyka i ostatní složky uměleckých textů (DOLEŽEL — HAUSENBLAS 1961: 39–40). Literární díla tak na základě své komplexnosti a speciální strukturovanosti spojené s estetickou funkcí získávala určitou „výsadu“. Brzy však došlo k rozšíření celostního pojetí na všechny texty bez ohledu na jejich funkci.

14 K Hausenblasovu pojetí relací mezi stylem a smyslem srov. MACUROVÁ 1996.

Proces postupného utváření stylu a jeho proměn v různých fázích textu Hausenblas rozsáhle demonstroval na Čapkově *Válce s Mloky* a na Haškově románu o Švejkovi (IDEM 1996f). Článek popisuje změny podob stylu a střídání různorodých pasáží, zároveň se však snaží ukázat, že se tu objevují i rysy, které slouží k zachování jednoty celku. Např. žurnalistické prostředí se objevuje už ve druhé kapitole *Války s Mloky* a poté nastupují krátké (fiktivní) citáty; to lze brát jako „přípravu“ na druhý díl, založený na hromadění novinových zpráv, fejetonů či reportáží (IBID.: 74–75).

Jako reprezentativní ukázkou aplikace svého rozumění stylu na umělecký text pojal Karel Hausenblas výklad o krátké Nerudově povídce „U tří lilí“ (IDEM 1996h). Autorovým deklarovaným cílem tu je podat „celkovou stylistickou charakteristiku textu“ (IBID.: 143), která bude respektovat „horizontální“ i „vertikální“ dimenzi stylu a rovněž jeho vztahení ke smyslu. Reflexe se odvíjí od otázky, jak postupovat v případě prózy, jejíž jazyková složka je v zásadě nenápadná a děj nepatrný. To vede ke komplexnímu průzkumu relací mezi jazykem, textovým prostorem a časem, postavami a perspektivou vyprávění. Analýza upozorňuje především na napětí mezi strohou formou narace a úsporností jazykového vyjadřování na jedné straně a šíří možností, která se nabízí při stanovování toho, co je tématem a v čem spočívá smysl prózy, na straně druhé (za rozhodující se tu příznačně označuje způsob chápání závěrečné věty povídky). Je nespornou Hausenblasovou zásluhou, že svým rozborem poukázal na propracovanost, polysémantičnost a také latentní subverzivnost dané Nerudovy povídky (srov. OTRUBA 1994: 45). Zároveň ovšem může článek poněkud paradoxně vyvolávat otázku, nakolik je pro tento typ analýzy pojem *stylu* ještě potřebný a určující.

Text

Rovněž pojem *text* patří do centrální oblasti Hausenblasových reflexí (souvisí to s výrazným rozvojem textové lingvistiky a příbuzných disciplín od šedesátých let). Určitou komplikaci při sledování badatelova uvažování může představovat fakt, že pojmenování *text* používá ve dvou různých významech; někdy tak označuje, jak je běžné, verbální útvar (výkon a jeho výsledky) sloužící ke komunikaci, často však pod textem (v návaznosti na dobový úzus opírající se o původ výrazu)¹⁵ rozumí způsob strukturace daného útvaru, vzájemné provázání jeho složek; samotný útvar je pak nazýván *promluva*, později *jazykový/verbální komunikát* (HAUSENBLAS 1972d: 68; 1996b: 28–32).

Důležité je ovšem hlavně to, že stejně jako styl má text/komunikát v Hausenblasově chápání zásadně dynamickou povahu. Reflektuje to např. obecně vymezený termín *tektonika*, jehož prostřednictvím má být postižena procesual-

¹⁵ Latinsky *textum* „tkanina, látka, stavba“.

ní výstavba textu, způsob jeho postupného tvarového i sémantického rozvíjení a profilování. Tektonika se realizuje využíváním tzv. tektonických prostředků, jako je opakování, paralelismus, kontrast, gradace nebo významový posun; tyto prostředky přitom mohou text organizovat ve všech jeho rovínách (opakování hlásek, slov, motivů; metafora a alegorie atd.) (IDEM 1972a: 14; srov. též MACUROVÁ 1996: 6). Hausenblas konstatuje, že tektonické prostředky se uplatňují ve všech typech textů, ale v textech uměleckých mívají speciální dosah. Formy a funkce opakování či kontrastu pak analyzoval zejména ve svých výkladech o Karlu Poláčkovi (HAUSENBLAS 1996: 181–182; 1998).

V dalším aspektu se koncentrace na dynamičnost projevuje v tom, že (umělecký) text není brán jako uzavřená, hotová a neměnná entita. Vystupuje naopak jako nestálý a proměnlivý fenomén, jehož pozice a ohrazení mohou být relativizovány podle toho, do jakého kontextového rámce je zasazen a z jaké perspektivy je nahlížen. Navíc často existuje v řadě variant a zcela legitimně se stává součástí řetězce transpozic a transformací.

Hausenblas např. upozorňuje na to, že pohled na Nerudovu povídku jako na samostatnou prózu není shodný s pohledem na ni v rámci sbírky (IDEM 1986: 10; 1996h: 145, 150). V úvaze o Poláčkově pentalogii shromažďuje argumenty, které by měly podpořit tezi, že nejde o romány spojené do cyklu, ale o jeden „cyklický román“, jenž je budován jako skloubený celek (IDEM 2001). Charakteristické také je, že se jedna část studie-recenze věnované knize *Umění překlada* obsáhle vyrovnává s tvrzením Jiřího Levého, podle něhož „každá úprava deformuje umělecké dílo“ (IDEM 1972e: 88). Hausenblas připomíná, že i překlad nutně je určitou úpravou originálu, a — s odkazem na reálné i potenciální doplňky a transformace Haškova románu o Švejkovi — dokládá, že existence textů je spojena s jejich zapojením do sítě modifikací a adaptací, v níž je invariantní jádro (zajišťující kontinuitu) doprovázeno proměnlivými prvky. Podmínky a potřeby komunikace i měnící se kulturní kontext podle Hausenblase tyto zásahy podporují a v zásadě opravňují:

Praxe (a ne jen špatná praxe!) nás upozorňuje, že se — v některé oblasti méně, v jiné více — mění, ubírá i přidává, a že to nemusí být na újmu estetickému, ev. i jinému účinku. (IDEM 1972e: 90)

V souvislosti s tím se Hausenblas též vyslovuje pro (uvážené) zásahy do starších textů, které by je přiblížily současnému publiku. Jeho přístupu k povaze textu odpovídá rovněž výzva, aby byl — jako experiment — učiněn pokus o dopsání závěrečného dílu Poláčkovy pentalogie, jenž by mohl zpětně — na základě reflexe toho, co je k dispozici — přispět i k lepšímu poznání rysů výstavby daného románového cyklu, resp. „cyklického románu“ (IDEM 1992: 90).

Tím se dostáváme k možným metodám poznávání vlastností textů a postupům při jejich výzkumu. Je příznačné, že Hausenblas zdůrazňuje produktiv-

nost srovnávání několika verzí jednoho díla (ukazuje to na dvou variantách prózy Marie Pujmanové *Pod křídly*) (IDEM 1996e: 68), a navíc pokládá za užitečné a instruktivní i vytváření nových, „vlastních“ variant textu, založených na transformacích, substitucích, redukcích či amplifikacích prvků výchozího díla (IDEM 1969: 100; 1996e: 70).

Sémantické kontexty

Určitý korelát k Hausenblasovu pojmání stylu jako primárně tvárného principu představuje jeho zaměření na otázky **sémantiky** textu, které opět probíral zejména ve spojitosti s texty uměleckými; mimo jiné upozorňoval na to, že „sémantická výstavba básnických děl je teoreticky mnohem méně zpracována než např. rytmická a zvuková výstavba verše“ (IDEM 1972f: 101).

Podkladem k analýzám konkrétních výtvorů se stává obecná koncepce textové sémantiky, byť prezentovaná jen v základních obrysech:

- (1) Je třeba počítat s napětím mezi významem strukturním, jenž je vázán na složky textu, a významem situačním, který „přináší“ textové okolí. Do tohoto okolí přitom podle autora patří i repertoár prostředků, z něhož byly určité jednotky vybrány (vybrané se profiluje ve vztahu k nevybranému), a zvyklosti, konvence či normy, které podmiňují chápání textu (objevuje se tu analogie s pojmáním stylu).
- (2) Závažnou roli hraje to, že vedle zřetelně konstituovaných významů se uplatňují též významy mimointelektuální a neplně uvědomované (IDEM 1966: 62–67; 1968: 102–105).

Fundamentální pozici ovšem získává otázka, jak z významů lineárně uspořádaných elementárních (jazykových) prostředků a relací mezi těmito významy „vyrůstají“ významy obecnější, přičemž dochází i k propojování distantních segmentů, a jak se tímto procesem konstituují — v průběhu recepcce a interpretace — rozmanité sémantické entity vyššího řádu. Pro dané entity zvolil Hausenblas souhrnné označení *sémantické (významové) kontexty* (IDEM 1968: 105). Navázal zde na směřování Pražské školy, speciálně na Vodičkovu pojetí kontextů jako souvislých motivických řad v epickém díle (VODIČKA 1994: 114–116; srov. HAUSENBLAS 1972h: 129–130), přitom však dosah konceptu podstatně rozšířil.¹⁶ Dodejme ještě, že Hausenblas hledá a popisuje především to, co pokládá za inherentní součást textu. Otázku recipientova podílu na konstituování sémantických kontextů, resp. povahu jeho „vyjednávání“ s textem příliš nereflexuje. V tom zůstává spjat se strukturálním paradigmatem.

¹⁶ Částečnou paralelu k sémantickým kontextům (s explicitnějším teoretickým podložením) představují *významové komplexy*, se kterými pracuje Miroslav Červenka (ČERVENKA 1992: 77–129).

Pro výzkum sémantických kontextů Hausenblas prioritně využívá, jak už bylo zmíněno, literární díla, zjevně i proto, že zde jsou tyto kontexty budovány rysy samotného textu, bez přímého vztahování k empirické realitě (srov. ZMĚLÍK 2011). Do okruhu takto orientovaných analýz se zařazuje už článek „K výstavbě postavy v prozaickém textu“ z počátku šedesátých let (HAUSENBLAS 1972g). Volba výrazu *výstavba* markantně poukazuje na to, že cílem je popsat postavu jako „komplex údajů“, jako vnitrotextovou entitu, která sice je obrazem lidského jedince, avšak není zaměnitelná za reálnou osobu, a která především představuje „složk[u] celkové významové výstavby díla“ (IBID.: 116, 121). Výklad podrobně zaznamenává, z jak velkého množství rozmanitých verbálních prvků je postava postupně skládána. Z komparace zvolených próz navíc vyplývá, že zatímco dílo z období realismu (Matěj Anastasia Šimáček) nakonec umožňuje konstrukci relativně homogenního subjektu, i když je nutno vyrovnat se s růzností postupně podávaných a měněných informací a charakteristik, v případě Haškova Švejka konstituování sourodé a „lidsky pravděpodobné“ figury není možné, protože funkce této postavy je především konstrukční a kompoziční.

Velmi podstatným příspěvkem k problematice sémantických kontextů je potom studie o prostoru v Máchově *Máji* (IDEM 1972h). Analýza vyniká důkladností a komplexností, takže lze upozornit jen na některé aspekty: Prostor v *Máji* je popisován jako textová entita, která je budována přímými i obraznými významy jazykových prostředků. Z popisu přitom vyplývá, že představení prostoru není závislé na empirické realitě, ale především buduje relace důležité pro znázorněné dění (výška a hloubka, centrum a horizont, otevřenost a uzavřenost). Zároveň je podoba prostoru vztahována k žánrové struktuře básně (ZMĚLÍK 2011: 247–248). Reflexe je přitom podložena minuciózním rozбором jazykové složky *Máje* (včetně kvantitativních údajů) a na druhé straně přechází v interpretaci jeho smyslu.

Ještě je potřebné uvést, že pro Karla Hausenblase představují sémantické kontexty velmi široký, až „všeobíjající“ koncept, jsou vlastně projektem pro sjednocující uchopení sémantiky textu na všech jeho úrovních. Protějším rozsáhlých makrokontextů se stávají relace vytvářené na malé ploše, mezi jednotlivými jazykovými jednotkami (mikrokontexty). Autor uvažoval např. i o tom, že slova, která mají vyšší (nápadnou) frekvenci, vytvářejí vzhledem k markantnosti svého výskytu speciální sémantický kontext, prezentují se jako důležitá (HAUSENBLAS 1972f: 106–107). Jeho pozornost však — ve spojitosti se zaměřením na poezii — vzbuzoval především kontext rýmový. **Rým** je popisován jako nejen eufonická a rytmická, ale také jako sémantická entita, která (alespoň potenciálně) spíná rýmová slova ve verších též významově. Hausenblas to vynalézavě dokládá na básních Jaroslava Vrchlického, Karla Tomana nebo Otokara Březiny (IBID.: 108–111). Problematika rýmu se stala jednou z výzkumných oblastí, ke kterým se opakovaně obracel. Už ve

studii-recenzi věnované *Umění překladau* polemizoval s některými tvrzeními Jiřího Levého o rýmu v české poezii a mimo jiné na bohatém materiálu dokazoval funkčnost užívání tzv. useknutého rýmu (IDEM 1972e: 92–99). Později uveřejnil několik prací týkajících se vývoje repertoáru rýmů a rýmových zvyklostí, resp. norem v novodobém českém básnictví (IDEM 1977; 1989b).

Tematika

Hausenblasův zájem o koncept **tématu** a o tematickou výstavbu textů se organicky spíná s výzkumy jejich sémantické struktury i s chápáním stylu jako integračního principu vertikálně procházejícího všemi textovými rovinami.¹⁷ Badatel se tak opakovaně vyrovnával s otázkou, co je vlastně téma, jak ho můžeme pojímat a jak je strukturováno do komponentů (díličích témat, motivů). V obecné úvaze o povaze a funkcích tématu (IDEM 1972c) očekávatelně zdůrazňoval, že je potřebné přistupovat k němu jako k dynamicky se rozvíjející (komplexní a strukturované) významové entitě, která se v průběhu textu utváří a profiluje. Ve spojitosti s tím přisuzoval tématu jednak funkci perspektivní (vyzdvížení určitých významů do popředí a budování hierarchie významových jednotek), jednak prospektivní (vytváření určitého výhledu a plánu, který bude dále realizován, ale také posouván, měněn a nahrazován odlišnými plány). Téma se pak jeví jako konkrétní obsahová náplň textu a zároveň jako konstrukční princip jeho výstavby. Důležitý je také dvojí status tématu: bývá určeno, nebo alespoň signalizováno předem, ale především je vnitrotextovou kvalitou.

Literární díla poskytovala Karlu Hausenblasovi příklady textů, u nichž není odpověď na otázku, co je „tématem, tj. tím, »o čem je řeč«“ (IDEM 1996h: 145), dána zvnějšku, ani není zřetelná a jednoznačná, protože téma se utváří až v jejich průběhu a závisí na našem hodnocení relevance sémantických kontextů, jež v nich nacházíme, resp. na naší interpretaci jejich výstavby. Především svými výklady o tematické složce Nerudových próz Hausenblas závažně přispěl k rozvoji výzkumů této problematiky v českém kontextu.

Do dané oblasti patří např. stanovování možných témat povídky „U tří lilii“ v závislosti na uplatnění rozmanitých perspektiv, z nichž může být dílo nazíráno, a zvažování důsledků a adekvátnosti jednotlivých přístupů (IBID.: 145–146). V pozdější přednášce, věnované próze „Přivedla žebřáka na mizinu“, se Hausenblas zamýšlel nad vztahem mezi oznamením v titulu, vypravěčovým vymezením tématu a stylizací mluvenosti v jeho projevu, díky níž se tematická náplň obohacuje o další složky (IDEM 1986). Vedle toho sledoval výskyt, variace a funkce některých tematických jednotek. Popsal např. podoby motivu očí v Nerudově próze (IDEM 1996j) nebo znázornění jízdy dopravním

17 Výrazným podnětem rovněž byla strukturalistická tradice zkoumání tematiky textů (srov. SLÁDEK 2009).

prostředkem u Nerudy a v dílech Boženy Němcové (IDEM 1996k). Předmětem důkladného popisu se stalo také tematické utváření Poláčkovy pentalogie (IDEM 1998).

Komunikace

Otázkami (verbální) komunikace se Karel Hausenblas zabýval systematicky (mj. HAUSENBLAS 1973); výzkumy textů zasazoval do komunikačního rámce a na druhé straně upozorňoval na to, že se v jejich sémantice „obrážejí [...] komponenty komunikační soustavy, tak jak se uplatňují v komunikačním procesu“ (IDEM 2003c: 166). Uměleckou literaturu přitom pojímal jako sféru, kde komunikační jevy vystupují zvláště výrazně do popředí a získávají zásadní platnost:

V umělecké próze [...] bývá [...] výskyt [komunikace] ve srovnání s „reálem“ zpravidla ještě větší a její funkce tu bývají umocněny: v komunikační aktivitě postav se realizují kolize a krize jejich vzájemných vztahů, charakteristika osob i prostředí atd. Ale i samo vyprávění [...] představuje se svou stylizací různých způsobů a forem řeči vlastně specifickou [...] stylizací „vyprávění vůbec“ jakožto jednoho ze základních způsobů, jímž lidé podávají obsáhlejší artikulovanou informaci o minulých událostech. (HAUSENBLAS — MACUROVÁ 1996: 161)

V souvislosti s tím se Karel Hausenblas soustředil především na dvě oblasti:

- (I) Snažil se — se speciálním zřetelem k umělecké literatuře — vybudovat typologii subjektů, které se účastní komunikačních aktů. Stanovil tak konstitutivní mimotextové subjekty (produktor/podávatel — receptor/příjemce) a jim odpovídající subjekty, které jsou obligatorní složkou významové výstavby textu (interní subjekt autora/podávatele — adresát). Přitom zdůraznil nezaměnitelnost a fundamentální ontologickou odlišnost obou skupin subjektů. Poukázal rovněž na sekundární zmnožení při obsazování pozic subjektů v komunikační praxi: Ten, kdo vystupuje jako produktor, nemusí být zároveň „formulátorem“; je třeba počítat s působením recitátora, překladatele, redaktora atd. Ke konstitutivním subjektům se fakultativně připojují subjekty textem představené (sem podle Hausenblase patří např. postavy v uměleckých textech, ale také třeba subjekt, k jehož výtvoru se vztahuje parodie). Alespoň v náčrtu badatel popisoval i způsoby textové reprezentace jednotlivých druhů subjektů (HAUSENBLAS 1996c: 43–45).¹⁸

¹⁸ Teorii textových subjektů dále rozpracovala Alena Macurová (MACUROVÁ 1983). Zřetelné paralely k Hausenblasovu pojetí nacházíme v různých koncepcích subjektů v literatuře a v naraci, rozvíjených od 60. let (srov. MAREŠ 2016), a rovněž v mo-

- (2) Výzkum komunikační struktury uměleckých textů Hausenblas realizoval (ve spolupráci s Alenou Macurovou) zejména na příkladu Nerudových *Povíděk malostranských*. Článek o stylizaci komunikačních jevů v povídkách z této sbírky (HAUSENBLAS — MACUROVÁ 1996) si všímá jak rysů podávatele a adresáta (komunikace mezi nimi je označena jako primární), tak vlastností a funkcí komunikace sekundární, probíhající mezi postavami. Výrazná pozornost je navíc věnována sekundárním psaným textům, které jsou do próz vloženy a prezentovány jako výtvořiny postav; díky takto vzniklé distanci získávají podle autorů zvláštní pozici a mohou např. porušovat dobové literární normy. Předstupněm k této analýze byl stručný popis podob a funkcí verbální (ale i neverbální) komunikace u Nerudy s důrazem na prózu „U tří lilií“ (HAUSENBLAS 1996i). Nesporná podnětnost těchto prací spočívá v tom, že jednak instruktivně ukázaly možnosti a metody analýzy komunikace v uměleckých textech, jednak nabídly materiálově a argumentačně podložený pohled na *Povídky malostranské* jako na prózy, které jsou prioritně právě o komunikaci: dění, jež se v nich odehrává, je často založeno na komunikačních jevech, jako je pomluva, nezávazná konverzace, bizarní zvláštnosti ve vyjadřování, různé operace s texty (např. chybná interpretace obsahu dopisu), ale také mlčení, resp. odmítání řečového kontaktu; k tomu přistupuje reflexe jazyka a jeho užívání (mj. konfliktního vztahu mezi češtinou a němčinou).

Dětská poezie

Před zakončením se ještě zastavme u jedné Hausenblasovy práce, která je dnes evidentně pozapomenutá, avšak dokládá pozoruhodnou šíři jeho literárních zájmů. V roce 1962 uveřejnil v polském časopise *Zagadnienia Rodzajów Literackich* rozsáhlý rusky psaný článek „O stile detskoj poezii“ (HAUSENBLAS 1962f). Hodné připomenutí je už úvodní rozlišení trojího možného chápání dětské poezie: poezie psaná dětmi; poezie s dětskou tematikou; poezie pro děti (IBID.: 19). Hlavní část článku usiluje o postižení těch rysů poezie pro děti, které vycházejí vstříc očekáváním, potřebám a možnostem jejího adresáta; jde tedy o to, co bylo později někdy označováno jako dětský aspekt. S využitím příkladů z české, ale také polské a ruské literatury autor postupně vypočítává (značně rozmanité) kvality, které poezii pro děti charakterizují. Řadí mezi ně jednoduchost syžetu a jazykové výstavby, konkrétnost a názornost, dynamičnost a událostnost, jednovrstevnost významové výstavby, hru se slovy a komičnosť, důraz na rytmus a zvukové ustrojení či výchovnou tendenci. Osobitým dodatkem je pak úvaha o tom, co může přinést poezie pro děti dospělému čtenáři.

delu zaujímání účastnických rolí v jazykové interakci (*footing*) navrženém Ervingem Goffmanem (GOFFMAN 1981).

Závěr

I když podaný přehled vědeckých a publikačních aktivit Karla Hausenblase v oblasti výzkumu literatury, resp. sféry uměleckých textů nemohl důkladněji probrat všechny aspekty problematiky, mělo být zřejmé, že Hausenblasův přínos je mnohostranný a že si práce, které vznikaly v průběhu pěti dekad, stále zaslouží pozornost a mohou podněcovat ke (kritickému) navazování a k rozvíjení reflexí, jež v nich jsou obsaženy. Přitom je jisté třeba brát v úvahu dobový odborný kontext, v němž tyto práce vznikaly. Určitou překážkou může být navíc to, že nemáme k dispozici souhrnné představení jeho teoretických koncepcí ani ustálenou a výslednou podobu jeho analytické praxe, ale musíme se vyrovnávat s nedefinitivním a stále znovu rozvíjeným uvažováním, s opakovaným promyšlením výzkumných problémů a hledáním vhodnějších a přiměřenějších řešení (s tím souvisí i nedokončenost některých projektů). Ale právě tato procesualnost Hausenblasova psaní je také inspirativní. Z dalšího úhlu pohledu je důležité to, že Hausenblasovy práce o literatuře mají trvalou oporu v lingvistické bázi (i když se v nich nejednou jazyk vůbec neprobírá), a dokládají tak styčné body mezi lingvistikou a literární vědou i produktivnost vzájemné spolupráce. Lze zmínit třeba důraz na vzájemné relace mezi používanými prostředky, na utváření entit vyššího řádu z entit jednodušších nebo na napětí mezi reálně uplatněným a potenciálním.

Zásadní důležitost si bezpochyby uchovává (nejen ve vztahu k literatuře, ale obecně ve vztahu k verbální sféře) Hausenblasovo pojetí stylu jako principu, jenž integruje text ve všech jeho fázích a rovinách a vytváří z něho celek, který je jednotný, ovšem nikoli jednoduchým a prvoplánovým způsobem. Neméně podstatné je Hausenblasovo vytrvalé úsilí o postižení sémantického utváření textů, toho, jak se z elementárních významů postupně konstituují významy komplexnější a jak se dále vyvíjejí a proměňují. Nelze opomíjet ani výzkumy věnované jakoby samozřejmému, avšak obtížně uchopitelnému pojmu *téma* nebo komunikačnímu ustrojení uměleckých textů. Připomenutí si v této souvislosti zaslouží i věci dílčí, jako je důraz na potřebu respektovat kvalitativní i kvalitativní charakteristiky zkoumaných entit nebo vyzdvížení užitečnosti komparace.

Příspěvek vznikl s podporou programu Univerzity Karlovy
Cooperatio — lingvistika

Při vzniku studie byly využity zdroje výzkumné infrastruktury
Česká literární bibliografie — <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243)

Literatura

ČERVENKA, Miroslav

1991 „Individuální styl a významová stavba literárního díla“; in idem: *Styl a význam (Studie o básnících)* (Praha: Československý spisovatel), s. 246–262 [1976]1992 *Významová výstavba literárního díla* (Praha: Univerzita Karlova) [1978]1995 „Individuální styl a jeho významová aktivita“; *Stylistyka* IV, s. 223–225

DOLEŽEL, Lubomír — HAUSENBLAS, Karel

1961 „O sootnošenii poetiki i stilistiki“; in Donald Davie et al. (edd.): *Poetics — Poetyka — Poetika* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe), s. 39–52

DVORÁKOVÁ, Žaneta

2017 *Literární onomastika. Antroponyma* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

GETTA, Jelizaveta

2022 „Styl v literárním překladu prizmatem Karla Hausenblase“; *Bohemica litteraria* XXV, č. 1, s. 76–92 <<https://doi.org/10.5817/BL2022-1-5>>

GOFFMAN, Erving

1981 „Footing“; in idem: *Forms of Talk* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press), s. 124–157 [1979]

HAUSENBLAS, Karel

1954 „O jazyce poezie Wolkerovy“; in Jaromír Bělič et al. (edd.): *Studie a práce lingvistické I. Věnováno akademiku Bohuslavu Havránkovi k šedesátým narozeninám* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd), s. 473–4931962a „O jazyce humoristické prózy (na materiálu děl Karla Poláčka)“; in *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury* (Praha: Orbis), s. 86–96 [1961]1962b „Úvodem o jazyce poezie“; in *ibid.*, s. 109–115 [1961]1962c „Rozpětí básnického slovníku“; in *ibid.*, s. 135–141 [1961]1962d „O básnických neologismech“; in *ibid.*, s. 141–148 [1961]1962e „Dynamika významu slov v poezii“; in *ibid.*, s. 148–157 [1961]1962f „O stile detskoj poezii“; *Zagadnienia Rodzajów Literackich* V, č. 1(8), s. 17–441966 „Über die Bedeutung sprachlicher Einheiten und Texte“; in *Travaux linguistiques de Prague 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue* (Prague: Academia), s. 59–691967 „Nový překlad Evžena Oněgina“; *Slovo a slovesnost* XXVIII, č. 4, s. 379–3851969 „Čeština v dílech slovesného umění“; in *Kultura českého jazyka* (Liberec: Severočeské nakladatelství), s. 89–1011972a *Výstavba jazykových projevů a styl* (Praha: Univerzita Karlova)1972b „Stylizace a kompozice“; in *ibid.*, s. 43–54 [1969, 1970]1972c „Co je to téma?“; in *ibid.*, s. 55–63 [1969]1972d „O charakteristiku a klasifikaci jazykových projevů“; in *ibid.*, s. 65–77 [1964]1972e „Překládání a teorie literatury“; in *ibid.*, s. 79–99 [1965]1972f „Sémantické kontexty v básnickém díle“; in *ibid.*, s. 101–113 [1968]1972g „K výstavbě postavy v prozaickém textu (Na materiálu z děl M. A. Šimáčka a J. Haška)“; in *ibid.*, s. 115–126 [1961]1972h „Zobrazení prostoru v Máchově Máji“; in *ibid.*, s. 127–156 [1967]

- 1972i „Styl a překlad“; in ibid, s. 157–167 [1968]
- 1972j „Přesnost básnického vyjádření?“, in *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury XVI* (Praha: Univerzita Karlova), s. 37–44
- 1973 „K základním pojmům v oblasti řečové (verbální) komunikace“, in Vladimír Barnet et al. (edd.): *Studia slavica Pragensia. Akademiku Bohuslavu Havránkovi k osmdesátinám* (Praha: Univerzita Karlova), s. 21–27
- 1977 „K problematice zapasa rífm v češskoj poezii XX veka“, in M. Péter (ed.): *The structure and semantics of the literary text* (Budapest: Akadémiai kiadó), s. 113–118
- 1984a „Nad jazykem a stylem prózy Jana Nerudy“, *Literární měsíčník XIII*, č. 1, s. 68–73
- 1984b „Zum Erfassen des Sinngelhalts eines Textes. Deutsche Übersetzungen eines Prosastücks von J. Neruda“, *Zeitschrift für Slawistik* *IXXX*, č. 3, s. 381–389
- 1986 „Nerudův vypravěč a téma“, in Jiří Pechar (ed.): *Sborník 1986 Kruhu přátel českého jazyka* (Praha: Sdružený kruh ROH Melantrich), s. 3–12
- 1987 „Situace stylistiky, její koncepce a aktuální úkoly“, in Karel Kučera a Josef Štěpán (edd.): *Slavica Pragensia XXVI. Problémy stylistiky* (Praha: Univerzita Karlova), s. 9–18
- 1989a „Máchův Máj ve slovenském znění“, in Viera Budovičová (ed.): *Slavica Pragensia XXX. Česko-slovenské jazykovědné studie II.* (Praha: Univerzita Karlova), s. 199–210
- 1989b „Zur Norm des Reims in der tschechischen Poesie“, *Zeitschrift für Slawistik* *XXXIV*, č. 6, s. 850–854
- 1992 „Několik poznámek k výkladu Poláčkových textů“, in Jan Lopatka (ed.): *Ptáci vítají jitra zpěvem, poddůstojníci rváním* (Praha/Rychnov nad Kněžnou: Klub Obratník/Městský úřad a Okresní knihovna), s. 85–90
- 1996a *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*; edd. Alena Macurová a Petra Mareš (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)
- 1996b „Text, komunikáty a jejich komplexy (Zamyšlení pojmoslovně)“, in ibid., s. 27–34 [1984]
- 1996c „Subjekty v promluvě“, in ibid., s. 40–46 [1971]
- 1996d „Stručná charakteristika stylu a stylistiky“, in ibid., s. 57–65 [1995]
- 1996e „K metodám výkladu stylu textů“, in ibid., s. 65–70 [1988]
- 1996f „Utváření stylu v textu“, in ibid., s. 71–79 [1973]
- 1996g „Komplexní a simplexní styly“, in ibid., s. 79–86 [1973]
- 1996h „J. Neruda, U tří lilíí — styl a smysl povídky. K celkové stylistické charakteristice textů“, in ibid., s. 143–151 [1978]
- 1996i „Řeč o řeči v Nerudově povídce *U tří lilíí*“, in ibid., s. 151–155 [1977]
- 1996j „Ženské oko v Nerudově próze“, in ibid., s. 155–161 [1981]
- 1996k „Jízda vehiklem v příbězích B. Němcové a J. Nerudy; in ibid., s. 169–178 [1994]
- 1996l „Obraznost v Poláčkově výpravě próze“, in ibid., s. 179–192 [1995]
- 1996m „Vlastní jména v umělecké literatuře“, in ibid., s. 193–200 [1976]
- 1998 „K výstavbě Poláčkovy pentalogie“, in Jaroslav Kolář (ed.): *Lidové noviny a Karel Poláček* (Boskovice: ALBERT), s. 24–40
- 2001 „Poláčkův velký román o válce“, in Pavel Janáček (ed.): *Pátečníci a Karel Poláček* (Boskovice: František Šalé — ALBERT), s. 196–206

- 2003a *Miscellanea*; edd. Dagmar Čapková a Alena Macurová (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)
- 2003b „O chybách lingvistových“; in *ibid.*, s. 13–20 [1993]
- 2003c „K situaci v terminologii sémantiky textu“; in *ibid.*, s. 164–168 [1984]
- 2003d „Příloha: Abecední index slov v Máji s jejich frekvencí“; in *ibid.*, s. 212–246 [1967]

HAUSENBLAS, Karel — MACUROVÁ, Alena

- 1996 „Stylizace komunikačních jevů v umělecké próze. Na materiále Povídek malostranských Jana Nerudy“; in Karel Hausenblas: *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*; edd. Alena Macurová a Petr Mareš (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), s. 161–169 [1983]

LEVÝ, Jiří

- 1963 *Umění překladu* (Praha: Československý spisovatel)
- 1983 *Umění překladu*; ed. Karel Hausenblas, 2. vyd. (Praha: Panorama)

MACUROVÁ, Alena

- 1981 *Výstavba a smysl Vančurova Rozmarného léta* (Praha: Academia)
- 1983 *Žtvarnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. Utváření významové perspektivy* (Praha: Univerzita Karlova)
- 1996 „Jazyk, styl, smysl, text — a stylistika“; in Karel Hausenblas: *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*; edd. Alena Macurová a Petr Mareš (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), s. 5–12 [1993]
- 2003 „Karel Hausenblas (16. II. 1923 — 5. 7. 2003)“; in Karel Hausenblas: *Miscellanea*; edd. Dagmar Čapková a Alena Macurová (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), s. 4–8

MAREŠ, Petr

- 1987 „Bibliografie prací prof. Karla Hausenblase za léta 1947–1986“; in Karel Kučera a Josef Štěpán (edd.): *Slavica Pragensia XXVI. Problémy stylistiky* (Praha: Univerzita Karlova), s. 161–173
- 1989 *Styl, text, smysl. O slovesném díle Josefa Čapka* (Praha: Univerzita Karlova)
- 1996 „Bibliografie prací prof. Karla Hausenblase“; in Karel Hausenblas: *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*; edd. Alena Macurová a Petr Mareš (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), s. 12–23
- 2003 „Za profesorem Karlem Hausenblasem (1923–2003)“; *Česká literatura* LI, č. 6, s. 791–794
- 2013 „Jak Karel Hausenblas vymezoval styl. Cesty k precizaci pojmu“; *Jazykovědné aktuality* LI, č. 3 a 4, s. 84–90
- 2016 „Subjekt textu“; in Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (edd.): *Nozý encyklopedický slovník češtiny* (Praha: NLN), s. 1783–1785; též online, <<https://www.czechency.org/slovník/SUBJEKT%20TEXTU>>, přístup 12. 7. 2023

OTRUBA, Mojmir

- 1994 „Diskurz o roli mimoestetických hodnot při genezi díla (Nerudova povídka U tří lilii)“; in idem: *Znaky a hodnoty* (Praha: Český spisovatel), s. 44–91 [1991]

SLÁDEK, Ondřej

- 2009 „Podoby a proměny strukturální tematiky“; *Literární archiv* XLI, s. 41–53 (*Česká literární věda 20. století. K 100. výročí narození Felixe Vodičky*)

VODIČKA, Felix

1994 *Počátky krásné prózy novočeské. Příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy* (Jinočany: H & H) [1948]

ZMĚLÍK, Richard

2011 „Přínos strukturalismu pro interpretaci krajiny u Karla Hynka Máchy. Jan Mukařovský, Felix Vodička, Karel Hausenblas“; in Zdeňka Menšíková (ed.): *Minulost, přítomnost a budoucnost v jazyce a literatuře. 2. díl — část literárněvědná* (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem), s. 241–248

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons — Uveďte původ — Neužívejte komerčně — Nepracovávávejte 4.0 Mezinárodní licence. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

